

УДК: 351.88+330.15
JELClassification: K32

Катерина Степанова

Міжнародний гуманітарний університет,
вул. Фонтанська дорога, 33, м. Одеса, 65009, Україна
e-mail: katstep2005@mail.ru
доцент кафедри економіки і МЕВ

ЕКОЛОГІЗАЦІЯ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН В СФЕРІ ОСВОЄННЯ МОРСЬКОГО СЕРЕДОВИЩА

Анотація. В статті визначається поняття екологізації міжнародних відносин, аналізуються тенденції та етапи екологізації міжнародних відносин та становлення системи екологічного права. Розглянута діяльність ООН в вирішенні глобальних екологічних проблем.

Особливої важливості набувають процеси екологізації міжнародного регулювання морського природокористування, що зумовлено значними природно-ресурсними трансформаціями морського середовища, трансграничним характером забруднення, значним антропогенним навантаженням на прибережну зону морів, високим ступенем невизначеності і ризику морегосподарської діяльності.

В системі екологізації міжнародних відносин в басейні Чорного моря розглянуті конвенційний механізм, міжнародні програми та міжнародні проекти. Особливо відзначено координуючу функцію Чорноморської комісії та Міжнародної комісії з охорони річки Дунай. Даються рекомендації щодо підвищення ступеню екологізації міжнародних відносин в басейні Чорного моря.

Ключові слова: екологізація міжнародних відносин, морське середовище, управління морськими ресурсами, Чорноморський басейн.

Екатерина Степанова

ЭКОЛОГИЗАЦИЯ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ В СФЕРЕ ОСВОЕНИЯ МОРСКОЙ СРЕДЫ

Аннотация. В статье определяется понятие экологизации международных отношений, анализируются тенденции и этапы экологизации международных отношений и становления системы экологического права. Рассмотрена деятельность ООН в решении глобальных экологических проблем.

Особую значимость приобретают процессы экологизации международного регулирования морского природопользования, что обусловлено значительными природно-ресурсными трансформациями морской среды, трансграничным характером загрязнения, значительной антропогенной нагрузкой на прибрежную зону морей, высокой степенью неопределенности и риска морехозяйственной деятельности.

В системе экологизации международных отношений в бассейне Черного моря рассмотрены конвенционный механизм, международные программы и международные проекты. Особо выделена координирующая функция Черноморской комиссии и Международной комиссии по охране реки Дунай. Даются рекомендации по повышению степени экологизации международных отношений в бассейне Черного моря.

Ключевые слова: экологизация международных отношений, морская среда, управление морскими ресурсами, Черноморский бассейн.

Kateryna Stepanova

International Humanitarian University,
Fontanska Doroha Str. 33, Odesa, 65009, Ukraine

e-mail: katstep2005@mail.ru

Ph.D., Associate Professor, Department of Economics and International Economic Relations

ECOLOGIZATION OF INTERNATIONAL RELATIONS IN THE SPHERE OF MARINE RESOURCES USE

Abstract. *The paper defines the concept of ecologization of international relations, analyses trends and steps of ecologization and environmental law development. Special role of UN in global environmental problems solving is highlighted.*

Ecologization of international regulation of marine-related activities is considered as an extremely important due to marine resources degradation, marine transboundary pollution, human impact in the coastal zones, high level of uncertainty and risk of marine-related activities.

Ecologization of international relations in the Black Sea basin is realized by mechanism of conventions, international programs and international projects. Special role of the Black Sea Commission and International Commission for the Protection of the Danube River is emphasized. Recommendations for raising the level of international relations ecologization in the Black Sea basin are made.

Keywords: *ecologization of international relations; marine environment; marine resources management; Black Sea basin.*

Постановка проблеми. Сучасні процеси освоєння морського середовища та його господарського використання потребують нових підходів до регулювання міжнародних відносин в цієї сфері, які повинні включати, перш за все, їх екологізацію. Протиріччя між інтересами економічного розвитку в глобальному плані та необхідністю охорони навколишнього природного середовища є одними з найскладніших на сучасному етапі. Рішення цих протиріч потребує формування ефективного механізму регулювання процесів використання морських ресурсів, приймаючи до уваги транскордонний характер забруднення морського природного середовища.

В Україні формування ефективної економіки та інтеграція у світове господарство не можливі без розробки відповідних стратегій в сфері охорони навколишнього середовища, особливо екосистем, які носять глобальне значення, таких як регіон Чорного моря.

Аналіз останніх публікацій. В останні роки проблемам екологізації міжнародних відносин з точки зору розвитку теорії міжнародного права, права міжнародних організацій приділялась значна увага, зокрема в роботах К. А. Бекашева, М. В. Бурменського, С. М. Кравченко, А. О. Андрусевич. Стосовно розвитку механізмів регулювання міжнародних відносин в морській сфері треба підкреслити роботи Б. В. Буркинського, О. М. Громової, В. М. Степанова, С. К. Харичкова.

Подальшого вивчення потребують тенденції, закономірності та проблеми в сфері екологізації міжнародних відносин в сфері освоєння морського середовища, особливо в

стратегічно важливому з точки зору національних інтересів України Чорноморському регіоні.

Метою даної статті є проаналізувати динаміку розвитку екологічних підходів до регулювання міжнародних відносин, в тому числі в сфері використання морських природних ресурсів; розглянути рівні формування регулювання морського природокористування; запропонувати рекомендації щодо підвищення рівню екологізації міжнародних відносин в басейні Чорного моря.

Виклад основного матеріалу. Екологізація міжнародних відносин – це об'єктивний процес узгодження інтересів і практичної діяльності країн в сфері використання природних ресурсів, що є одним із факторів економічного зростання країн. Це процес формування системи міжнародного екологічного права (МЕП), діяльності міжнародних міжурядових та неурядових організацій, перш за все ООН та її спеціалізованих установ, а також розробки та виконання міжнародних екологічних проектів.

Необхідність даного процесу продиктована, перш за все, транскордонним характером забруднення навколишнього середовища, взаємозалежністю країн при використанні природних ресурсів, загальними глобалізаційними тенденціями.

Треба підкреслити, що процес екологізації міжнародних відносин та становлення системи міжнародного екологічного права у своєму розвитку пройшов певні етапи: перший етап – з 1839 року по 1948 рік, другий етап – з 1948 року по 1972 рік; та третій – з 1972 року по теперішній час [1, с. 146-151].

Перший етап пов'язується з першими спробами держав вирішити локальні і регіональні екологічні проблеми. Так, в ХХ столітті початок екологізації міжнародних відносин поклала Міжнародна конференція в Берні (Швейцарія) в 1913 р., яка намітила шляхи розвитку міжнародного екологічного законодавства. Далі, в 1923 р. в Парижі відбувся перший Міжнародний конгрес з охорони природи. У 1928 році в Бельгії було відкрито Міжнародне бюро захисту природи, яке носило більш інформаційні функції [2, с. 8–10].

Другий етап пов'язаний з початком діяльності Організації Об'єднаних Націй (ООН), створеної в 1945 р., яка бере на себе роль рішення глобальних проблем. В рамках ООН створюються такі інституції, як Генеральна Асамблея ООН, економічна і соціальна рада (ЕКОСОП), організація ООН з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО), програма ООН з навколишнього середовища (ЮНЕП), міжнародна комісія з навколишнього середовища та розвитку (МКНСР), міжнародна спілка охорони природи (МСОП), Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ), продовольча і сільськогосподарська організація (ФАО), Всесвітня метеорологічна організація (ВМО), Міжнародна агенція з атомної енергії (МАГАТЕ) та інші інституції, які також займаються екологічними проблемами [3, с. 335–370].

Початок третього періоду розвитку міжнародного екологічного співробітництва поклало рішення Генеральної Асамблеї ООН про скликання міжнародної конференції з питань довкілля, на якій проблеми навколишнього середовища розглядалися би глобальне завдання планетарного масштабу.

Таким чином, галузеві принципи міжнародного екологічного права були кодифіковані в деклараціях спочатку Стокгольмської конференції із проблем навколишнього середовища людини 1972 р., а потім Конференції ООН з навколишнього середовища і розвитку 1992 р.

Одним з об'єктів, включеним до системи міжнародного регулювання, і де процеси екологізації набувають надзвичайної важливості, стало морське середовище. Морське середовище грає виключну роль в стабілізації біосферних процесів та підтримки життя на Землі. На економічне освоєння морських природних ресурсів впливають особливості його природних систем. Це, по-перше, глобальна єдність та взаємодія світового океану, висока динамічність морських біологічних ресурсів, трансграничний характер переносу забруднюючих речовин, високий ступень антропогенного навантаження на прибережну зону морів, високий ступень невизначеності і ризику морегосподарської діяльності.

Глобальна система управління морегосподарською діяльністю складається з двох частин [4]:

- Система державного управління, яка базується на національному законодавстві;
- Система наддержавного, міжнародного управління, яка базується на міжнародному морському праві, діяльності міжнародних організацій, в тому числі спеціалізованих інституцій та програм ООН (ФАО, ЮНЕП, Всесвітньої метеорологічної організації(ВМО), МАГАТЕ, Міжнародної морської організації (ММО)).

Наступного часу в рамках обох систем спостерігається екологізація відносин, що сприяє визнанню в світі екологічної компоненти в системі національної та міжнародної безпеки. Так, починаючи з середини ХХ століття в сфері використання морських природних ресурсів, а також захисту морського середовища від забруднення було підписано ряд конвенцій, основні з яких: Женевські конвенції з морського права 1958 р.; Конвенція про втручання у відкритому морі на випадок аварій, які загрожують забрудненням нафтою 1969 р., Конвенція по запобіганню забруднення морського середовища шляхом скидання речовин із суден і літальних апаратів 1972 р., Міжнародна Конвенція по запобіганню забруднення з суден 1973 р. і протокол до неї 1978 р. (Конвенція МАРПОЛ 73/78), Конвенція ООН з морського права 1982 р., частина XII якої присвячена захисту і збереженню морського середовища та містить єдину систему норм, які регламентують запобігання забрудненню морського середовища із усіх можливих джерел, причому сфера їх дії не обмежена якими-небудь окремими географічними регіонами.

Крім того в рамках Програми регіональних морів ЮНЕП, яка охоплює 11 регіонів – Середземне, Чорне, Червоне, Карибське, Північне моря, Аденську, Перську, Оманську затоки – було підписано ряд регіональних конвенцій, таких як, наприклад, Конвенція про захист Середземного моря від забруднення (Барселона, 1976).

Поза рамками ЮНЕП були розроблені і інші регіональні режими: Конвенція про рибальство та збереження живих ресурсів в Балтійському морі і Бельт 1973 р.; Конвенція про рибальство в північно-східній частині Атлантичного океану 1980 р.; Конвенція про збереження морських живих ресурсів Антарктики 1980 р.; Паризька конвенція 1992 р. про захист морського природного середовища в Північно-Східній Атлантиці, яка вступає в силу замість Паризької конвенції та Конвенції в Осло.

Для України особливе значення має підписання в Бухаресті 21 квітня 1992 р. шістьма причорноморськими країнами – Болгарією, Грузією, Росією, Румунією, Туреччиною і Україною – Конвенції по захисту Чорного моря від забруднення (Бухарестської конвенції).

Чорне море є частиною водного басейну Атлантичного океану і створює його найбільш заглиблену в континентальний простір акваторію. Всього, крім шести причорноморських країн, до території водозбірного басейну Чорного моря повністю або частково входять території таких країн, як Молдова, Польща, Білорусь, Угорщина, Німеччина, Австрія, Італія, Албанія, Словаччина, Чеська Республіка, Швейцарія, Словенія, Хорватія, Боснія і Герцеговина, Македонія, Сербія і Чорногорія.

Наступного часу на території водозбірного басейну Чорного моря, яка в п'ять разів перевищує площу його поверхні, проживає більше 160 млн. осіб. При цьому населення розташоване нерівномірно. Так, наприклад, у північно-західній частині проживає 120 млн. осіб, що становить 75% загального населення чорноморського басейну.

Якщо розглядати прибережну зону, як смугу шириною до кордонів адміністративного району, то її населення досягає 20 млн. осіб (39 млн. осіб, якщо враховувати населення м. Стамбул). Крім того, навантаження на морську екосистему опосередковується через потужну річкову мережу. Близько 300 річок якої впадають в море безпосередньо, серед них найбільш потужні водотоки (ріки Дунай, Дніпро, Дністер, Південний Буг та інші) [5].

Чорне море давно вже визначено як унікальне природне багатство, цінність якого вимірюється набагато вище, ніж тільки цінні біологічні та рекреаційні ресурси. Транспортні можливості, забезпечувані Чорним морем, фактично є важливою сполучною ланкою в глобальній та регіональній комерційній транспортній мережі, що впливають на економіку не тільки чорноморських країн, а й на всі економіки країн, що утворюють виробничий ланцюг.

Проведені в останні роки комплекси дослідження Чорноморського басейну продемонстрували значні зміни в його екосистемі: ефтрофікація як наслідок поступу біогенних речовин з водотоками, забруднення вод нафтою і нафтопродуктами, забруднення стічними водами, знищення біоценозів донним траленням, перелов біологічних ресурсів, інтрузія інвазивних видів [6–8].

Активна екологізація міжнародних відносин в басейні Чорного моря та формування транскордонного співробітництва в напрямку сталого використання ресурсів Чорного моря почалося на початку 1990-х років. Базисом регіонального співробітництва послужила Бухарестська конвенція 1992 року. Також 29 червня 1994 чорноморськими країнами Болгарією, Румунією і Україною та одинадцятьма придунайськими державами – Австрією, Болгарією, Угорщиною, Німеччиною, Молдовою, Румунією, Словаччиною, Словенією, Україна, Хорватією, Чеською Республікою та Європейським Союзом була підписана Конвенція про співробітництво щодо захисту та сталого використання річки Дунай (Конвенція про захист річки Дунай). Крім поліпшення якості та раціонального використання поверхневих і ґрунтових вод Конвенція про захист річки Дунай окремо займається системою заходів, спрямованих на зменшення забруднень, які надходять в Чорне море з Дунайського басейну.

Як результат зазначених угод, були створені Комісія з захисту Чорного моря від забруднення (Чорноморська комісія, Стамбул) і Міжнародна комісія з охорони річки Дунай (ICPDR, Відень), які виконують функцію координації природоохоронних програм, здійснюваних в рамках конвенцій, та грають особливе місце в екологізації міжнародних відносин в басейні Чорного моря.

Чорноморська комісія з її постійно діючим секретаріатом – це міжурядовий орган, заснований для імплементації Бухарестської конвенції, її протоколів та Стратегічного плану дій для реабілітації та захисту Чорного моря. Це ініціатива, яка ставить перед собою мету розробити спільне бачення і загальну стратегію для чорноморського регіону з використанням нових знань у тих областях, які вимагають основної уваги. Комісія зараховує до чорноморського регіону наступні десять країн: Вірменію, Азербайджан, Болгарію, Грузію, Грецію, Молдову, Румунію, Росію, Туреччину і Україну[9].

Чорноморська комісія підтримує зв'язки з іншими міжурядовими організаціями, пов'язаними з питаннями охорони морської природного середовища на глобальному та регіональному рівнях, включаючи ЮНЕР, ММО, Глобальний екологічний фонд (GEF), Дунайську комісію, Угоду щодо збереження китоподібних у Чорному та Середземному морях, а також прилеглої Області Атлантики (ACCOBAMS), Організацію Чорноморського економічного співробітництва (BSEC), Європейське екологічне агентство (EEA) та інші організації і структури ЄС.

В 1996 р. для басейну Чорного моря були розроблені спочатку Трансграничний діагностичний аналіз (TDA) – аналітичний документ, який представляє комплексну оцінку екологічного стану Чорного моря (в 2007 році було представлено його другий варіант) та Стратегічний план дій з відтворення та захисту Чорного моря (BSSAP), підписаний у 1996 році міністрами довілля причорноморських держав. Стратегічний план дій став всеохоплюючим документом, який визначає пріоритетні дії для відтворення та захисту Чорного моря[10,11].

Особливий інтерес до екологізації взаємовідносин між країнами в Чорноморському басейні приділяє Європейський Союз. Це зумовлено, поперш всього, потенційним поширенням Європейського Союзу. У 2007 році до ЄС приєдналися Болгарія і Румунія, а також почалися переговори про членство Туреччини в ЄС у найближчому майбутньому. Це може привести до того, що протяжність берегової смуги країн-членів ЄС та країн, які знаходяться на стадії приєднання, зросте більш, ніж до 50%, а частка населення узбережжя складе більшу частину.

Проголошення Європейською Комісією зацікавленості в Чорноморському регіоні стало важливим імпульсом для подальшого розвитку Чорноморського процесу екологізації.

Європейська комісія сприяє екологізації міжнародних відносин через підтримку оперативного органа Чорноморської комісії – Постійного секретаріату. З 2003 року при сприянні Єврокомісії було створено сталий механізм діяльності Чорноморської комісії, була створена інфраструктура інформаційної системи, розширені можливості в сфері управління фінансами та проектами, проведена гармонізація її діяльності з діючими Європейськими директивами.

З приводу розширення ЄС також в напрямку Дунай-Чорне море для екологізації відносин в цієї сфері була створена платформа для співпраці DABLAS. DABLAS – це інвестиційна підтримка усунення головних джерел забруднення Чорного моря. У Оперативну групу DABLAS включені представники країн регіону, Дунайської комісії, Чорноморської комісії, Міжнародних фінансових організацій, Європейської комісії та інших донорів.

Особливу роль в екологізації міжнародних відносин в басейні Чорного моря грають численні міжнародні програми та проекти. Так, проект Upgrade Black Sea SCENE (UBSS), який проходив в рамках Сьомої Рамкової Програми ЄС (РП7) з 2009 року до кінця 2011 року, був спрямований на удосконалення системи управління ресурсами Чорного моря на базі створення поширеної інфраструктури дослідження, об'єднання національних дослідницьких центрів, які займаються екологічною проблематикою, в єдину систему, яка буде інтегрована у інфраструктуру проекту Sea Data Net.

Цій проект удосконалив розроблені в рамках попереднього проекту сервіси порталу – Чорноморську версію європейської директорії морських екологічних баз даних (EDMED); Чорноморську версію європейської директорії морських дослідницьких проектів (EDMERP) – 360 проектів; Чорноморську версію європейської директорії морських організації (EDMO); Чорноморську версію звітів по морським круїзам (CSR); Єдиний реєстр вчених – 667 осіб, зайнятих проблемами навколишнього середовища в басейні Чорного моря та список публікацій по даній тематиці, а також соціально-економічні дані по Чорноморському басейну[12].

Висновки. Екологізація міжнародних відносин в сфері використання природних ресурсів пройшла ряд етапів в своєму розвитку і набула активної стадії в середині ХХ століття.

З точки зору розвитку міжнародного екологічного права для подальшої екологізації міжнародних відносин доцільно розробити єдиний універсальний міжнародний договір, який кодифікує основні галузеві принципи міжнародного екологічного права. При цьому норми м'якого права повинні зайняти своє місце в процесі кодифікації та включені в договірну практику країн. Конференції по проблемам довкілля повинні буди орієнтовані на комплексне розглядання міжнародних екологічних питань.

Чорне море – є регіоном унікальних природних ресурсів, а також багатьох протиріч та конфліктів. Висока динамічність морських біологічних ресурсів, трансграничний характер переносу забруднюючих речовин, високий ступень антропогенного навантаження на прибережну зону морів формують основу конфліктності використання морських природних ресурсів та потребують удосконалення екологічних відходів для рішення цих конфліктів.

Приєднання до Європейського Союзу Чорноморських країн потребує великих зусиль для удосконалення системи управління довкіллям. Готовність Чорноморських та Дунайських держав працювати разом з ЄС для покращання водного середовища в регіоні підвищує екологізацію взаємовідносин при підтримці ЄС.

Підвищенню екологізації відносин в Чорноморському регіоні буде сприяти завершення процесу розподілу прав на використання морських природних ресурсів, делімітації морських акваторій, знижка рівню напруженості та конфліктності між державами, а також стабілізація військово-політичних взаємовідносин.

Поліпшення рівня екологізації взаємовідносин в Чорноморському регіоні потребує скасування відомчо-галузевого підходу до управління ресурсами Чорного моря на національному рівні та секторального підходу на міжнародному рівні. Потрібне подальше

удосконалення екологічного законодавства, зокрема прийняття поправок у Бухарестську конвенцію, а також підвищення національного потенціалу в сфері захисту довкілля, перетворення в життя існуючих законів, підзаконних актів та норм, завершення розробок регіональних стратегій по комплексному управлінню ресурсами Чорного моря.

Для України дуже актуальним є прийняття закону «Про прибережену смугу морів», який буде спрямовано на урегулювання правових проблем територіальної організації морських берегів, їх планування, забудівлю та будь-яку господарську діяльність.

Екологізація взаємовідносин в сфері використання морських ресурсів повинна стати основою для розробки прецедентів для інших сфер розвитку, таких як, наприклад, стабілізація світового клімату, збереження біорізноманіття, продовольча безпека, права людини, тощо.

Використана література:

1. Бекашев К. А. О роли ООН в кодификации и прогрессивном развитии международного экологического права / К. А. Бекашев // Труды МГЮА. – 1997. - №1. – С. 146–152.
2. Кравченко С.М. Актуальні проблеми міжнародного права навколишнього середовища. Підручник / С. М. Кравченко, А. О. Андрусевич, Дж Бонайн; під заг. ред. проф. С.М. Кравченко. – Львів: Вид. центр ЛНУ, 2002. – 336 с.
3. Международное публичное право / Под ред. Бекашева К.А. 4-е изд., перераб. и доп. М.: ТК Велби, Проспект, 2005. – 784 с.
4. Писарев В. Экологизация международных отношений в области освоения мирового океана / В. Писарев // Зеленый мир. – 2003. – № 9.
5. State of Environment Report 2001 – 2006/7 [Електронний ресурс]. Edited by Dr. Temel Oguz. – Режим доступу: <http://www.blacksea-commission.org/publ-SOE2009.asp>.
6. Stepanov V. Economic, ecological, social and political problems and prospects of institutional transformations in the Black Sea Region / V. Stepanov // Using Today's Scientific Knowledge for the Black Sea Area's Tomorrow Development. – Constanta. – 2000. – P. 55-63.
7. Буркинський Б. В. Політика мобілізації інтегрального ресурса регіону / Б. В. Буркинський, С. К. Харичков, В. Н. Степанов [и др]. – Одеса: ИПРЭИ НАН України, 2002. – (Книга I – 414 с.; Книга II – 345 с.).
8. Буркинський Б. В.. Методологічні та прикладні основи дослідження національних і регіональних інтересів (соціо-еколого-економічний контекст) / Б. В. Буркинський, В. Н. Степанов. – О.: Інститут проблем ринку і економіко-екологічних досліджень НАН України, 2011. – 72 с.
9. The Commission on the Protection of the Black Sea Against Pollution. Permanent Secretariat [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.blacksea-commission.org/main.asp>.
10. TDA 2008. The Commission on the Protection of the Black Sea Against Pollution. Permanent Secretariat [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.blacksea-commission.org/tda2008.asp>.
11. Strategic Action Plan for the Environmental Protection and Rehabilitation of the Black Sea [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.blacksea-commission.org/bssap2009.asp>.
12. Metadata services [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.blackseascene.net/content/content.asp?menu=0020000_000000.

REFERENCES

1. Bekyashev K. A. On the role of the UN in the codification and progressive development of international environmental law [*O roli OON v kodifikatsii i progressivnom razviti mezhdunarodnogo ekologicheskogo prava*]. Trudy MGYuA, 1997, no. 1, pp. 146-152.
2. Kravchenko S. M., Andrusyevych A. O., Bonayn J. Current Problems of International Environmental Law [*Aktual'ni problemy mizhnarodnogo prava navkolyshn'oho seredovyshcha*]. Lviv, Vyd. tsentr LNU, 2002, p. 336.
3. Bekyasheva K. A. International public law [*Mezhdunarodnoe publichnoe pravo*]. Moscow, TK Velbi, Prospekt, 2005, p. 784.
4. Pisarev V. Greening of international relations in the field of development of the world's oceans [Ekologizatsiya mezhdunarodnykh otnosheniy v oblasti osvoeniya mirovogo okeana]. *Zelenyy mir – green world*, 2003, no. 9.
5. Temel Oguz. *State of Environment Report, 2001 - 2006/7*, available at: <http://www.blacksea-commission.org/publ-SOE2009.asp>.
6. Stepanov V. Economic, ecological, social and political problems and prospects of institutional transformations in the Black Sea Region, *Using Today's Scientific Knowledge for the Black Sea Area's Tomorrow Development*. Constanta, 2000, p. 55-63.
7. Burkinskiy B. V., Harichkov C.K., Stepanov V.N. Politics yntehralnogo resource mobilization region [*Politika mobilizatsii integral'nogo resursa regiona*]. Odesa, IPREEI NAN Ukraine, 2002. – (Book I p. 414., Book II p. 345.).

8. Burkynskyy B. V., Stepanov V. N. Methodological and applied bases of the national and regional interests (social, ecological and economic context) [*Metodologicheskie i prikladne osnovy issledovaniya natsional'nykh i regional'nykh interesov (sotsio-ekologo-ekonomicheskiiy kontekst)*]. Odesa, Institute of Market Problems and Economic and Ecological Studies of NAS of Ukraine, 2011. p.72.
9. *The Commission on the Protection of the Black Sea Against Pollution. Permanent Secretariat*, available at: <http://www.blacksea-commission.org/main.asp>.
10. *TDA 2008. The Commission on the Protection of the Black Sea Against Pollution. Permanent Secretariat* available at: <http://www.blacksea-commission.org/tda2008.asp>
11. *Strategic Action Plan for the Environmental Protection and Rehabilitation of the Black Sea* available at: <http://www.blacksea-commission.org/bssap2009.asp>.
12. *Metadata services* available at: http://www.blackseascene.net/content/content.asp?menu=0020000_000000.

Рецензія: д.е.н., проф. Садченко О. В.

Reviewed: Dr., Prof. Sadchenko O. V.

Received: March, 2013

1st Revision: April, 2013

Accepted: May, 2013

